

Türk Bilişsel Budun Dil Bilimine Giriş
Türk Halk Bitki Sınıflandırmaları
-Temel Aşamalar-

Yazar
Şahru Pilten Ufuk

ISBN: 978-605-9247-55-9

1. Baskı
Nisan, 2017 / Ankara
100 Adet

Grafiker®

Yayınları

Yayın No: 229

Web: grafikeryayin.com

Kapak, Sayfa Tasarımı,
Baskı ve Cilt

Grafiker®

Grafik-Ofset Matbaacılık Reklamcılık
Sanayi ve Ticaret Ltd. Şti.

1. Cadde 1396. Sokak No: 6

06520 (Oğuzlar Mahallesi)

Balgat-ANKARA

Tel : 0 312. 284 16 39 Pbx

Faks : 0 312. 284 37 27

E-mail : grafiker@grafiker.com.tr

Web : grafiker.com.tr

*Sefkat sularunda yüzdüğüm bir engin okyanus
Sırtımı yasladığım bir yiice dağ
Canım
Anneme ve Babama...*

İÇİNDEKİLER

Tablolar.....	11
Şekiller.....	12
Ön Söz.....	15
Kısaltmalar.....	17
Eser Kısaltmaları.....	17
Dil ve Lehçe Kısaltmaları.....	21
Diğer Kısaltmalar.....	22
İşaretler.....	22

GİRİŞ

Konu.....	23
Yol ve Sınırlamalar.....	24
Konu Külliyatı.....	25

1. BÖLÜM

BİLİŞSEL BUDUN DİL BİLİMİ VE SINIFLANDIRMA SİSTEMLERİ

1.1. Bilişsel Budun Dil Bilimi: Gelişimi ve Kapsamı.....	37
1.2. Sınıflandırma Kavramı Üzerine Yaklaşımlar.....	39
1.2.1. Klasik Sınıflandırma Kuramı.....	40
1.2.2. Çağdaş Sınıflandırma Kuramları.....	41
1.2.2.1. Ludwig Wittgenstein - Aile Benzeşmesi.....	41
1.2.2.2. Brent Berlin ve Paul Kay – Renklerin Evrenselliği.....	42
1.2.2.3. William Labov – Belirsiz Sınırlar.....	44
1.2.2.4. Eleanor Rosch – İlk Örnek Kuramı.....	45
1.2.2.4.1. İlk Örnek Kuramının Dil Bilimine Etkileri.....	48
1.2.2.5. Kavramsal Kümeleme.....	50
1.2.3. Halk Sınıflandırması.....	51
1.2.3.1. Halk sınıflandırmasının psikolojik ve kültürel temelleri.....	54
1.2.3.2. Halk sınıflandırması, dil ve kültür.....	55

1.2.3.3. Halk biyolojisinde genel sınıflandırma prensipleri.....	57
1.2.3.4. Halk sınıflandırmasında isimlendirme prensipleri.....	60
1.2.3.5. Halk sınıflandırmasının temel ulamları.....	63
1.2.5.5.1. Tek başlangıç aşaması.....	65
1.2.5.5.2. Yaşam biçimi aşaması.....	67
1.2.5.5.2.1. Yaşam biçimi aşaması ve kültürel belirginlik.....	68

2. BÖLÜM

TÜRK HALK BİTKİ SINIFLANDIRMASI

2.1. Türk Halk Bitki Sınıflandırmasında Tek Başlangıç Aşaması.....	70
2.1.1. <i>ı</i>	70
2.1.2. <i>ot</i>	71
2.1.3. <i>nebat</i>	92
2.1.4. <i>biten</i>	97
2.1.5. <i>bitki</i>	97
2.2. Türk Halk Bitki Sınıflandırmasında Yaşam Biçimi Aşaması.....	98
2.2.1. Türk dilinde yaşam biçimi temsilcileri.....	102
2.2.1.1. Ağaç yaşam biçiminin temsilcileri.....	102
2.1.2.1.1. <i>ığaç</i>	102
2.1.2.1.2. <i>şecer</i>	111
2.1.2.1.3. <i>dıraht</i>	112
2.1.2.1.4. <i>terek</i>	115
2.1.2.1.5. <i>tal</i>	116
2.1.2.1.6. <i>söğüt</i>	117
2.2.1.2. Çalı yaşam biçiminin temsilcileri.....	117
2.2.1.2.1. <i>ı</i>	117
2.2.1.2.2. <i>çalı/ağaç/çiçek/gül/diken</i>	122
2.2.1.2.3. <i>büte</i>	123
2.2.1.3. Çimot yaşam biçiminin temsilcileri.....	124
2.2.1.3.1. <i>ot</i>	124
2.2.1.3.2. <i>haşış/haşışe</i>	125
2.2.1.4. Çimen yaşam biçiminin temsilcileri.....	126
2.2.1.4.1. <i>çimgen</i>	126
2.2.1.4.2. <i>çim</i>	127
2.2.1.4.3. <i>giyāh</i>	128
2.2.1.4.4. <i>sebze</i>	132

2.2.1.5. <i>Asma</i> yaşam biçiminin temsilcileri.....	134
2.2.1.5.1. <i>asma</i>	134
2.2.1.5.2. <i>sarmaşık</i>	135
2.2.1.5.3. <i>değek</i>	136
2.2.1.5.4. Diğer <i>asma</i> yaşam biçimi temsilcileri.....	137

3. BÖLÜM

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

3.1. Tek Başlangıç Aşaması ve Türk Dili.....	140
3.1.1. <i>bitki</i> kelimesi çağdaş Türkiye Türkçesinde tek başlangıç aşamasının gerçek temsilcisi midir?.....	142
3.1.1.1. Anket Sonuçlarının Değerlendirilmesi.....	148
3.1.1.1.1. Katılımcılarla İlgili Değerlendirmeler.....	148
3.1.1.1.2. Cevapların Analizi.....	151
Anket I.....	151
Soru 1-2.....	151
Soru 3-4.....	152
Soru: 5-6.....	152
Soru: 7-8.....	153
Soru: 9-10.....	154
Soru: 11-12.....	155
Soru: 13-14.....	156
Soru: 15-16.....	157
Soru: 17-18.....	158
Soru: 19.....	160
Soru: 20.....	160
Soru: 21-22.....	161
Soru: 23-24-25.....	162
Anket II.....	163
Soru: 1.....	163
Soru: 2.....	165
3.1.1.2. Anket sonuçlarından hareketle <i>bitki</i> kelimesinin kullanıldığı alanların değerlendirilmesi.....	166
3.1.1.2.1. Nebatların özellikleriyle <i>bitki</i> isimlendirmesi arasındaki ilişki.....	166
3.1.1.2.1.1. Gövde ve yaprak yapısı.....	166
3.1.1.2.1.2. Çiçekli olmak.....	168

3.1.1.2.1.3. Yetiştirme tarzı.....	168
I. Kendiliğinden yetişen nebatlar-Özel olarak yetişen nebatlar.....	168
a. Otsu nebatlar.....	169
b. Otsu-çalı biçiminde nebatlar.....	169
c. Bodur ağaçlar.....	169
d. Sarmaşıklar.....	170
II. Suda yetişen nebatlar.....	170
III. Ağaç veya taşların üzerinde yetişen nebatlar.....	170
3.1.1.2.1.4. Yaprak rengi.....	170
3.1.1.2.2. Yaşam biçimleriyle <i>bitki</i> isimlendirmesi arasındaki ilişki.....	170
3.1.1.2.2.1. <i>Ağaç</i>	170
3.1.1.2.2.2. <i>Ot</i>	171
3.1.1.2.2.3. <i>Çalı</i>	171
3.1.1.2.2.4. <i>Mantar</i>	172
3.1.1.2.2.5. <i>Yosun</i>	172
3.1.1.2.2.6. <i>Sarmaşık</i>	172
3.1.1.2.2.7. <i>Diken</i>	172
3.2. Yaşam Biçimi Aşaması ve Türk Dili.....	174
3.2.1. Berlin ve Brown'un yaşam biçimi ulamları konusundaki görüşleri mutlak doğru mudur?.....	177
3.2.2. Brown tarafından önerilen ulamlar çağdaş Türkiye Türkçesinde yaşam biçimi aşamasının gerçek temsilcisi midir?.....	179
3.2.2.1 <i>Ağaç</i> yaşam biçimi.....	180
3.2.2.1.1. <i>ağaç</i> kelimesinin kapsamı ve bilişsel özellikleri.....	181
3.2.2.1.2. Türk halk bitki sınıflamasında <i>ağaç</i> bir yaşam biçimi aşaması mıdır?.....	182
3.2.2.2. <i>Çalı</i> yaşam biçimi.....	183
3.2.2.2.1. <i>çalı</i> kelimesinin kapsamı ve bilişsel özellikleri.....	184
3.2.2.2.2. Türk halk bitki sınıflamasında <i>çalı</i> bir yaşam biçimi aşaması mıdır?.....	186
3.2.2.3. <i>Çimot</i> yaşam biçimi.....	186

3.2.2.3.1. <i>ot</i> kelimesinin kapsamı ve bilişsel özellikleri.....	188
3.2.2.3.2. Türk halk bitki sınıflamasında <i>ot</i> bir yaşam biçimi aşaması mıdır?.....	189
3.2.2.4. <i>Çimen</i> yaşam biçimi.....	190
3.2.2.4.1 <i>çimen</i> kelimesinin kapsamı ve bilişsel özellikleri.....	192
3.2.2.4.2. Türk halk bitki sınıflamasında <i>çim</i> ve/veya <i>çimen</i> bir yaşam biçimi aşaması mıdır?.....	193
3.2.2.5. <i>Asma</i> yaşam biçimi.....	194
3.2.2.5.1. <i>sarmaşık</i> kelimesinin kapsamı ve bilişsel özellikleri.....	195
3.2.2.5.2. Türk halk bitki sınıflamasında <i>sarmaşık</i> bir yaşam biçimi aşaması mıdır?.....	197
3.2.3. Literatürde yaşam biçimi ulamı için önerilen diğer isimlerin Türkiye Türkçesindeki temsilcilerinin sorgulanması.....	198
3.2.3.1. <i>mantar</i>	198
3.2.3.1.1. <i>mantar</i> kelimesinin kapsamı ve bilişsel özellikleri.....	199
3.2.3.1.2. Türk halk bitki sınıflamasında <i>mantar</i> bir yaşam biçimi aşaması mıdır?.....	200
3.2.3.2. <i>yosun</i>	200
3.2.3.2.1. <i>yosun</i> kelimesinin kapsamı ve bilişsel özellikleri.....	201
3.2.3.2.2. Türk halk bitki sınıflamasında <i>yosun</i> bir yaşam biçimi aşaması mıdır?.....	202
3.2.3.3. <i>çiçek</i>	202
3.2.3.3.1. <i>çiçek</i> kelimesinin kapsamı ve bilişsel özellikleri.....	203
3.2.3.3.2. Türk halk bitki sınıflamasında <i>çiçek</i> bir yaşam biçimi aşaması mıdır?.....	206
3.2.3.4. <i>diken</i>	207
3.2.3.4.1. <i>diken</i> kelimesinin kapsamı ve bilişsel özellikleri.....	207
3.2.3.4.2. Türk halk bitki sınıflamasında <i>diken</i> bir yaşam biçimi aşaması mıdır?.....	208
KAYNAKLAR	209

DİZİNLER	231
Açıklama.....	231
Yazar İsimleri Dizini.....	233
Bilimsel Bitki İsimleri Dizini.....	238
Türkçe Eserlerde Geçen Budun Bilimsel Bitki İsimleri Dizini.....	239
İngilizce Budun Bilimsel Bitki İsimleri Dizini.....	254
Almanca Budun Bilimsel Bitki İsimleri Dizini.....	256
Terim Dizini.....	257
EKLER	265
Anket I.....	265
Anket II.....	272

ÖN SÖZ

Bu çalışmaya 2012 yılında misafir öğretim üyesi olarak gittiğim Missouri Üniversitesi'nde bir tesadüf üzerine başlamıştım. Şehre geldiğim ilk günlerdi. Üniversite yerleşkesinin en kalbî noktasında, büyük meyve ağaçlarının ve düzenli bir bahçenin içinde bulunan klasik bir mimariye sahip, görkemli kütüphane binasına farklı yaş gruplarından kişiler bir arı kovanı misali girip çıkıyordu. Ben de bu akışa kendimi bıraktım ve dil bilimi kitaplarının bulunduğu bölümü aramaya başladım. Dil bilimi için ayrı bir kat tahsis edilmişti. Bununla birlikte o kata kütüphanenin haşmetiyle pek tezat düşen, çatı katına çıkarmışçasına küçük ve nispeten eğreti bir merdivenle çıkılıyordu. Merdivenlerden çıkarken dil bilime fazla önem verilmediğini düşünerek hafif bir hayal kırıklığına uğradığımı hatırlıyorum. Bununla birlikte bu hayal kırıklığı son basamakta son buldu. İsimlerini sadece kaynakçalardan duyduğum ve pek zorluklarla asıllarına ulaşabildiğim binlerce kitabın arasında duyduğum kalben bağlı olduğum ama bir türlü tanışmak kısmet olmayan dostlarıma kavuşma heyecanı kalbimde başka bir hisse yer bırakmadı.

15

Kütüphanelere has o hafif tozlu kitap kokusu arasında bütün dünyadan soyutlanmış olduğumu hissederek bir bayram çocuğu edasıyla geçirdiğim günün sonunda kütüphaneden ödünç aldığım kitapların arasına yanlışlıkla karışan bir kitap olduğunu fark ettim. Douglas L. Medin ve Scott Atran editörlüğünde yayınlanan *Folkbiology* (Cambridge, MA: MIT Press, 1999) isimli kitap daha önce çalışmadığım bir konuda olmakla birlikte bana çok ilginç geldi. Bu başlangıç kitabından sonra antropolog Brett Berlin'in "Ethnobiological classification. Principles of categorization of plants and animals in traditional societies" (Princeton, Princeton University Press, 1992.) adlı çalışmasını bir solukta okudum. Daha sonra alanı bir dil bilimci gözüyle yorumlayan Cecil H. Brown'un "Language and Living Things: Uniformities in Folk Classification and Naming" (New Brunswick, Rutgers University Press, 1984) adlı eserini inceledim. Bu okumaları Ellen, Hunn ve Atran'ın külliyatları takip etti. Daha sonra merak duyduğum beni konuyla ilgili makaleleri incelemeye yöneltti. En son benim için özel bir yeri olan Wierzbicka'nın bakış açısıyla tanıştım.

Missouri Üniversitesi'nde bilişsel budun dil bilimi ile olan o tesadüfi tanışmamız beni orada kaldığım on iki ay boyunca sürekli okumaya itti. Bununla birlikte Türkiye'ye döndükten sonra alanın büyüklüğü, nere-

den başlayacağımı bilememenin kararsızlığı, bitirme tezimde ve yüksek lisans tezimde danışmanım olan, doktora annem Prof. Dr. F. Sema Barutçu Özönder'in birebir desteği olmadan bir çalışmaya girişmenin zorluğu ve ona layık bir talebe olma isteğinin getirdiği aşırı titizlik beni biraz yavaşlattı. Elinizde tuttuğunuz kitap beş yıl kadar süren araştırma ve geliştirme safhasından sonra ortaya çıkabildi.

Türk bilişsel budun dil biliminin konularını, bakış açısını ve yöntemini ortaya koymak açısından başlangıç mahiyetinde bir deneme olan bu çalışma teorik bölüm ve uygulama olarak kendi içinde ikiye ayrılmaktadır. Teorik bölümde bilişsel budun dil bilimi tanıtılmış, bu bilim dalının temelini teşkil eden sınıflandırma kuramları ve halk sınıflandırmaları konusunda ayrıntılı bilgi verilmiştir.

İkinci bölümde ise Türk dilinde “tek başlangıç aşaması” ve “yaşam biçimi aşaması” ele alınmıştır. Bu bağlamda bu aşamaların VIII. yüzyıldan itibaren Türk dilinde hangi kelimelerle temsil edildiği art zamanlı olarak araştırılmıştır. Çağdaş Türkiye Türkçesinde sözlük tanımlarından hareketle tek başlangıç ve yaşam biçimi olduğu belirlenen kelimelerin bu sınıfa dâhil olup olmadığı ise Wierzbicka tarafından kullanılan ölçütler doğrultusunda geliştirilen çeşitli dil bilimsel testler, anketler ve görüşmeler sonucu belirlenmeye çalışılmıştır. Ayrıca Türkiye Türkçesinde evrensel literatürde yer almayan yaşam biçimlerinin bulunduğu dil bilimsel kanıtlarla ortaya koyulmuştur.

Bu vesileyle tüm yoğunluğuna karşı sorularıma her zaman ilham verici cevaplar veren sayın hocam Prof. Dr. F. Sema Barutcu Özönder'e şükranlarımı sunarım.

Çalışmam esnasında bana her türlü desteği veren sevgili annem Neşen Pilten'e, çalışmamdan ne zaman uzaklaşsam kalbine doğan ve beni bir şekilde Türkoloji kara sularına tekrar çeken babam Dr. Önder Pilten'e, moral ve ilmî destekleri için ağabeyim Dr. Pusat Pilten'e ve kıymetli eşi Dr. Gülhiz Pilten'e teşekkürü borç bilirim. Ayrıca bu çalışma esnasında dünyaya gelen sevgili kızlarım Şebnem'ime ve Deniz'ime kendi zamanlarını bana ödünç olarak verdikleri için teşekkür ederim.

En son olarak sevgili eşim Cengiz Ufuk'a gösterdiği anlayış ve öz veri için minnettarlığımı belirtmek isterim.

Çalışmamın Türklük bilimine bir nebze olsun katkıda bulunması en büyük arzumdur.

Saygılarımla

Şahru Pilten-Ufuk
Sakarya, 2017